

УДК 069:391

Фрасинюк Ольга Нилівна
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу
“Історія ювелірного мистецтва в Україні”,
Музей історичних коштовностей України –
філія Національного музею історії України
(Київ, Україна)
Olga.frasyniuk@gmail.com

Olha N. Frasyniuk
Candidate of Historical Sciences (PhD),
leading researcher,
research department “History of Jewelry in Ukraine”,
The Museum of Historical Treasures of Ukraine –
branch of the National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

**ДУКАЧ – ТРАДИЦІЙНА ПРИКРАСА УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ
XVII – ПОЧАТКУ XX СТ. ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВИСТАВКИ “СОНЦЕ НА НАМИСТІ. ДУКАЧ”**

**DUKACH AS TRADITIONAL ADORNMENT OF A UKRAINIAN WOMAN OF THE 17TH – EARLY 20TH CENTURIES
ON THE “SUN ON BEADS. DUKACH” EXHIBITION MATERIALS**

Анотація

У статті йдеться про тематичну виставку “Сонце на намисті. Дукач”, присвячену дукачу – традиційній прикрасі української жінки XVII – поч. XX ст. Автор подає відомості про рідкісні дукачі з колекції філія Національного музею історії України – Музею історичних коштовностей України, представлені на виставці.

Ключові слова: виставка; дукач; Національний музей історії України; Музей історичних коштовностей України.

Summary

The article tells about the “Sun on Beads. Dukach” thematic exhibition, devoted to dukaches as traditional adornments of a Ukrainian woman of 17th – beginning of 20th centuries. The author writes about rare adornments of the Museum of Historical Treasures of Ukraine – branch of the National Museum of History of Ukraine collection.

Key words: exhibition, dukach, The National Museum of History of Ukraine, The Museum of Historical Treasures of Ukraine.

Здобуття Україною 1991 р. Незалежності відкрило нові можливості українському народові для вивчення та переосмислення своєї власної культури, традицій та звичаїв. Наукова спільнота ініціює численні проекти з вивчення традиційної побутової культури. Зокрема, зростає інтерес до національного одягу. Вишивана сорочка як складова частина національного костюму радо вітається українцями. Нині вже важко уявити національне свято без розмаїття вишиваного одягу. Зростає увага і до традиційних прикрас українського жіноцтва. Сьогодні можна спостерігати активну зацікавленість ювелірного світу історичними прикрасами. Сучасні майстри-ювеліри вивчають, переосмислюють та роблять успішні спроби відтворити історичні прикраси.

Оскільки Національний музей історії України та його філія – Музей історичних коштовностей України (далі – МІКУ) зберігають колекцію жіночих монетних прикрас та прикрас-дукачів, науковці музею вирішили відгукнутися на виклик часу і створити тематичну виставку “Сонце на намисті. Дукач”, присвячену традиційній прикрасі української жінки XVII – поч. XX ст.

20 листопада 2018 р. виставка почала роботу у залі НМІУ “Українська світлиця” (вул. Володимирська, 2). Основу експозиції склали оригінали дукачів та монетних прикрас з фондової колекції НМІУ та його філії – МІКУ, більшість яких раніше не експонували. Колекція МІКУ налічує понад 100 дукачів, серед яких – репліка західноєвропейської медалі XVIII ст. – унікальний “дукач-коронатка”, витвір мистецтва українського майстра-золотаря.

Для відтворення повноти картини до участі у виставці було залучено дукачі з Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника та Національного історико-етнографічного комплексу “Переяслав” (відповідно 26 та 5 екз.).

Для посилення емоційного звучання експозиції у виставці було використано експонати приватної колекції І. Турейського та М. Очкура – представлені на манекенах народні строї. Ці образи доповнюють виконані київською майстернею “Видимо-Невидимо” сучасні репліки традиційних прикрас: намиста, дукачі, хрести.

Дукач як традиційна жіноча прикраса вже давно є об’єктом вивчення українських науковців. До сьогодні не втратило своєї наукової ваги дослідження І. Спаського “Дукати і дукачі України”, в якому приділено увагу походженню, розвитку,

хронології цієї прикраси, наведено каталог дукачів¹. Монографія М. Петренка “Українське золотарство XVI–XVIII ст.” присвячена вивченню українського золотарства: центрів виробництва, діяльності майстрів, розвитку тенденцій та художніх впливів². З сучасних видань варте на увагу комплексне дослідження Г. Врочинської “Українські народні жіночі прикраси XIX – початку XX століть”, у якому авторка наводить результати досліджень комплексу жіночих прикрас і демонструє їх територіальну різноманітність³. У 2014 та 2018 рр. вийшли друком ілюстровані альбоми “Українське золотарство. Дукачі” та “Українські прикраси”⁴, у яких розміщено світліни дукачів та інших прикрас з приватних колекцій. Золотарським традиціям Черкащини приділив увагу дослідник О. Самков⁵. Все частіше об’єктом дослідження фахівців стають музейні зібрання дукачів⁶.

Традиційна українська жіноча прикраса XVII – поч. XX ст., дукач, має вигляд підвішеного на ланцюжку чи брошці-бантові медальйону або монети, яку носять на шиї у складі намиста. Для виготовлення дукачів також використовували металеві образки із зображеннями святих, західноєвропейські, польські та російські медалі або оправлені в рамку зі крученого срібного дроту монети. Присутність дукачів у жіночому костюмі свідчила про високий майновий статус їх власниці. Ці прикраси передавали у спадок. Вони входили до посагу нареченої.

Серед представлених на виставці “Сонце на намисті. Дукач” предметів, непересічною ювелірною роботою є срібний позолочений дукач з колекції МКУ (ДМ–4 871) – т. зв. “ягнуток” кін. XVIII – поч. XIX ст., що походить з Полтавщини. Він складається з медальйона у вигляді обрамленого перлинником серця та банта, декорованого в центрі 6-пелюстковою розетою, від якої розходяться прорізи карбовані стрічки з 5-ма вставками червоного скла (рис. 1).

За стилістичними та технічними особливостями виготовлення, дукачі можна класифікувати за регіонами їх виробництва. До дукачів Чернігівщини зараховують т. зв. ніжинські дукачі, що складаються з увінчаного короною металевого “банта” та медальйона. Цікавим взірцем таких прикрас є срібний дукач з колекції МКУ (ДМ–4 891), виготовлений невідомим ніжинським майстром наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. Медальйон дукача з чільного боку декоровано профільним портретом “цариці”, зі звороту – зображення Св. Миколи Чудотворця. Дукачі із зображенням святих, безумовно, служили оберегами (рис. 2).

Дукачі Слобожанщини на виставці представляє срібний дукач XIX ст. (ДМ–4 875), що походить з Вороніжчини, бант-брошка якого традиційно оздоблений різнокольоровими скельцями. Його односторонній медальйон наслідує церковну медаль із зображенням сцени “Тамна вечеря”. Клейма “СЩ” та “84” на звороті дукача є ознакою продукції срібного цеху С. Щукіна, який існував у 1834–1897 рр. (рис. 3).

Зі Слобожанщини походить і срібний позолочений дукач з короною (ДМ–4 874), що датується кін. XVIII – поч. XIX ст. та має масивний односторонній медальйон – наслідування західноєвропейської церковної медалі із зображенням сцени “П’єта”: Матір Божа з простроленим кинджалом серцем, на колінах якої лежить тіло Ісуса Христа. Цей іконографічний тип зустрічається у західноєвропейському мистецтві XIII–XVII ст. Прикрасою дукача є корона, а наявність ланцюжків може свідчити про те, що колись дукач мав бант (рис. 4).

Рідкісним експонатом виставки “Сонце на намисті. Дукач” є виготовлений з оправленого в пружину російського срібного карбованця Миколи I (1829) дукач другої пол. XIX ст. (ДМ–594), що походить з Середнього Подніпров’я. Бантом дукача є композиція з трьох ажурних квіток, прикрашених вставками зеленого скла (одна втрачена) та бірюзи. Всього таких дукачів відомо два, обидва перебувають у колекції МКУ (рис. 5).

До монетних дукачів належить і срібний позолочений дукач першої пол. XX ст. (ДМ–4 875), що походить з Середнього Подніпров’я. Його медальйон виготовлено з австрійського талера Марії Терезії (1780), прикрашеного розетою з червоною скляною вставкою в центрі (рис. 6).

Найдавніший дукач, представлений на виставці (ДМ–4 887), походить з Полтавщини і датується другою пол. XVII ст. Він не має банта і є срібним двостороннім медальйоном, зі звороту прикрашеним зображенням сцени “Розп’яття”, відомої на релігійних медалях з XVII ст.: янгол, що стоїть на колінах, збирає в чашу кров, що летить з лівого боку розп’ятого Христа – страждання Христа, що пролив кров за людство, перетворили Хрест на символ спасіння та вічного життя. На чільному боці медальйона зображено сцену “Поклоніння пастухів”, про яку Євангеліє від Луки говорить: “... і явилось з Ангелом багаточисельне воїнство Небесне, що славить Бога. Пастухи сказали один одному: підемо у Віфлеєм і побачимо що там сталося, про що сповістив нам Господь, і поспішаючи прийшли і побачили і знайшли Марію і Йосипа і Немовля...”. Цей дукач, безперечно, є видатною роботою українського народного майстра (рис. 7).

1 Спаський Г. Дукачі і дукачі України. Історико-нумізматичне дослідження. – Київ: Наукова думка, 1970. – 170 с.

2 Петренко М. З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1970. – 208 с.

3 Врочинська Г. Українські народні жіночі прикраси XIX – початку XX століть. – Київ: Родовід, 2007. – 232 с.

4 Українське золотарство. Дукачі. Альбом. – Серія “Українське народне мистецтво”. – Львів: Інститут колекціонерства українських мистецьких пам’яток при НТШ, 2014. – 216 с.

5 Українські прикраси / Упоряд.: О. Самков, В. Лепський. – Черкаси: Видавець Андрощук П. С., 2018. – 244 с.

6 Самков О. Нариси з історії золотарства на Черкащині. – Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2010. – 108 с.; *Його ж.* Українські дукачі. – Черкаси: Задруга, 2013. – 134 с.

7 Див.: Волік К. С. Виникнення та поширення культури дукачів в Україні у XVII – поч. XX ст. // Вісник ХДАДМ, Образотворче мистецтво. – Харків, 2014. – № 1. – С. 57–62; Дунайва І. Г. Дукачі та лимани з колекції НІЕЗ “Переяслав” // Переяславіка: Наукові записки НІЕЗ “Переяслав”. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – Вип. 3(5). – С. 115–118; Нестеренко В. І. Дукачі Лівобережної Черкащини // Музейні читання. – Київ, 2007. – С. 197–207; Смирнова Н. Дукачі в колекції Музея історических драгоценностей України // Музейні читання. – Київ, 2007. – С. 187–196; *Її ж.* Утерянний дукач // Музейні читання. – Київ, 2008. – С. 199–202; *Її ж.* Медные дукачи в коллекции Музея исторических драгоценностей // Музейні читання. – Київ, 2006. – С. 181–185.

Представлені на виставці дукачі як оригінальні витвори золотарського мистецтва відображають матеріальну і духовну культуру українського народу. Відвідувачі виставки “Сонце на намисті. Дукач” мають змогу відкрити для себе яскравий світ оригінальних мистецьких творів народних майстрів минулих століть та ознайомитися з глибоким корінням національних художніх традицій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Волік К. С.* Виникнення та поширення культури дукачів в Україні у XVII – поч. XX ст. // Вісник ХДАДМ, Образотворче мистецтво. – Харків, 2014. – № 1. – С. 57–62.
2. *Врочинська Г.* Українські народні жіночі прикраси XIX – початку XX століть. – Київ: Родовід, 2007. – 232 с.
3. *Дунайна І. Г.* Дукачі та лимани з колекції НІЕЗ “Переяслав” // Переяславіка: Наукові записки НІЕЗ “Переяслав”. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – Вип. 3(5). – С. 115–118.
4. *Нестеренко В. І.* Дукачі Лівобережної Черкащини // Музейні читання. – Київ, 2007. – С. 197–207;
5. *Петренко М. З.* Українське золотарство XVI–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1970. – 208 с.
6. *Самков О.* Нариси з історії золотарства на Черкащині. – Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2010. – 108 с.
7. *Самков О.* Українські дукачі. – Черкаси: Задруга, 2013. – 134 с.
8. *Смирнова Н.* Дукачи в колекції Музея исторических драгоценностей Украины // Музейні читання. – Київ, 2007. – С. 187–196.
9. *Смирнова Н.* Утерянный дукач // Музейні читання. – Київ, 2008. – С. 199–202.
10. *Смирнова Н.* Медные дукачи в коллекции Музея исторических драгоценностей // Музейні читання. – Київ, 2006. – С. 181–185.
11. *Спаский Г.* Дукачі і дукачі України. Історико-нумізматичне дослідження. – Київ: Наукова думка, 1970. – 170 с.
12. Українське золотарство. Дукачі. Альбом. – Серія “Українське народне мистецтво”. – Львів: Інститут колекціонерства українських мистецьких пам’яток при НТШ, 2014. – 216 с.
13. Українські прикраси / Упоряд.: О. Самков, В. Лепський. – Черкаси: Видавець Андрощук П. С., 2018. – 244 с.

REFERENCES

1. *Volik K. S.* Vynykennia ta poshyrennia kultury dukachiv v Ukraini u 17 – poch. 20 st. // Visnyk KhDADM, Obrazotvorche mystetstvo. – Kharkiv, 2014. – № 1. – S. 57–62.
2. *Vrochynska H.* Ukrainski narodni zhinochi prykrasy 19 – pochatku 20 stolit. – Kyiv: Rodovid, 2007. – 232 s.
3. *Dunayna I. H.* Dukachi ta lymany z kolektsii NIEZ “Pereyaslav” // Pereyaslavika: Naukovi zapysky NIEZ “Pereyaslav”. – Pereyaslav-Khmelnytskyi, 2009. – Vyp. 3(5). – S. 115–118;
4. *Nesterenko V. I.* Dukachi Livoberezhnoi Cherkashchyny // Muzeyni chytannia. – Kyiv, 2007. – S. 197–207.
5. *Petrenko M. Z.* Ukrainske zolotarstvo 16–18 st. – Kyiv: Naukova Dumka, 1970. – 208 s.
6. *Samkov O.* Narysy z istorii zolotarstva na Cherkashchyni. – Cherkasy: Chabanenko Yu. A., 2010. – 108 s.
7. *Samkov O.* Ukrainski dukachi. – Cherkasy: Zadruha, 2013. – 134 s.
8. *Smirnova N.* Dukachi v kolleksiі Museya istoricheskikh dragotsennostey Ukrainy // Museini chytannia. – Kyiv, 2007. – S. 187–196.
9. *Smirnova N.* Uterianni dukach // Museini chytannia. – Kyiv, 2008. – S. 199–202.
10. *Smirnova N.* Mednye dukachi v kolleksiі Muzeya istoricheskikh dragotsennostey // Muzeyni chytannia. – Kyiv, 2006. – S. 181–185.
11. *Spaskyi H.* Dukaty i dukachi Ukrainy. Istoryko-numizmatychnе doslidzhennia. – Kyiv: Naukova dumka, 1970. – 170 s.
12. Ukrainske zolotarstvo. Dukachi. Albom. Seria “Ukrainske narodne mystetstvo”. – Lviv: Instytut kolektsionerstva Ukrainykh mystetskykh pamiatok pry NTSh, 2014. – 216 s.
13. Ukrainski prykrasy. Uporiad. O. Samkov, V. Lepskyi. – Cherkasy: Vydavets Androshchuk P. S., 2018. – 244 s.

Перелік ілюстрацій:

- Рис. 1.** Срібний золочений дукач – “ягнуток” (ДМ–4 871). Кін. XVIII – поч. XIX ст. Полтавщина, Україна. Колекція філії НМІУ – МІКУ. Фото Д. Клочка.
- Рис. 2.** Срібний дукач (ДМ–4 891). Кін. XVIII – поч. XIX ст. м. Ніжин, Україна. Колекція філії НМІУ – МІКУ. Фото В. Сідорової.
- Рис. 3.** Срібний дукач з бантом (ДМ–4 875). XIX ст. Вороніжчина. Колекція філії НМІУ – МІКУ. Фото В. Сідорової.
- Рис. 4.** Срібний золочений дукач з короною (ДМ–4 874). Кін. XVIII – поч. XIX ст. Слобожанщина, Україна. Колекція філії НМІУ – МІКУ. Фото В. Сідорової.
- Рис. 5.** Срібний монетний дукач з бантом (ДМ–594). Другої пол. XIX ст. Середнє Подніпров’я, Україна. Колекція філії НМІУ – МІКУ. Фото В. Сідорової.
- Рис. 6.** Срібний золочений дукач (ДМ–4 875). Пер. пол. XX ст. Середнє Подніпров’я, Україна. Колекція філії НМІУ – МІКУ. Фото Д. Клочка.
- Рис. 7.** Срібний дукач (ДМ–4 887). Др. пол. XVII ст. Середнє Подніпров’я, Україна. Колекція філії НМІУ – МІКУ. Фото В. Сідорової.

Рис. 1 та 2

Рис. 3 та 4

Рис. 5 та 7

Рис. 6